

Список використаних джерел

1. Акіншина І. М. Жанрово-стильові особливості художньо-біографічної прози 80 – 90-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / І. М. Акіншина. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
2. Галич О. А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза перспективи: Монографія / О. А. Галич – Луганськ: Знання, 2001. – 246 с.
3. Денисюк І. Людина в катаклізмах епохи: майстерність мемуариста // Крушельницька Л. І. Рубали ліс... (Спогади галичанки). – Львів: Астролябія, 2001. – 260 с.
4. Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія. – К.: Академвидав, 2006. – 504 с.
5. Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство: посібник / Н. В. Зборовська. – К.: Академвидав, 2003. – 392 с.
6. Петрусь О. В. Деконструкція «біографічного» канону в романах Пітера Акройда / Петрусь Олена Василівна // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Том 80. Вип. 67. Філологія. Літературознавство. – Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – С. 90 – 95.
7. Леонгард К. Акцентированные личности / Карл Леонгард. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – 544 с.
8. Мацапура В. І. Літературний психологізм та його роль у художньому творі. Основні форми і прийоми / В. І. Мацапура // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2000. – № 1. – С. 41 – 43.
9. Потінцева Т. Літературна біографія // Лексикон загального та порівняльного літературознавства / За ред. А. Волкова та ін. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С. 300 – 301.
10. Січкач О. М. Форми, прийоми та засоби втілення психологізму в українській літературі (спроба системного аналізу) / О. М. Січкач // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філологічні науки. – 2010. – № 4 (191). – С. 35 – 44.
11. Страхов И. В. Психологический анализ в литературном творчестве / И. В. Страхов. – Саратов: Изд. СГУ, 1973. – Ч 1. – 57 с.

SUMMARY

In the twenty-first century biographical prose fiction has been at the top of its development. It is proved by the large number of biographical studies which have appeared in this area over the last decade.

Writers have focused on innovation and experiment. Modern literary theorists consider documentalism to be a creative direction, genre and style that reflects modern trends. The popularity of biographical, essay and memoir genres confirms the need for a deep theoretical understanding of the problems of biographical literature and organizing of genre tumors.

There is an urgent necessity in psychologization of scientific approaches to the study and interpretation of the problems of the artist and his work in the Ukrainian study of literature of the nineteenth and twentieth centuries. The literature confirms the psychology that becomes the dominant technique for the works of the genre biographical. This is evidenced by the diversity of psychological tools that are used by writers in order to modeling the nature of biographical character. Creating the image of an artist, the biographical writer focuses on psychology and psychoanalysis as a theory of the unconsciousness, as while examining historical life facts of a historical person, he transfers emotional state of the character, his thoughts, experiences, reveals the inner life of the character, builds its internal model of the world with the help of the artistic means.

Thus, we can talk about the applying of psychobiographical method to the analysis of fiction biographies as this method is based on a psychoanalytic study of creative personality on the example of the artist's biography, in which the hidden nature of the individual is revealed.

The article focuses on the study of biographical prose in psychological perspective in which the biographical novels by V. Vrublevska are exemplified. The subject of the specific analysis is ways of transferring psychological state (gestures, facial expressions, intonation, psychological profile, psychological scenery psychological interior, exterior, psychological detail, letters, diaries, etc.).

Key words: biographical fiction, psychobiographical, dokumentalism, image of the artist.

УДК 37.016:821.161.2

Л.І. Громик, Н.О. Лаврусевич

ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ФАКУЛЬТАТИВНИХ ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: НАРОДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

У статті з'ясовуються особливості роботи над поетичними творами Тараса Шевченка у народознавчому аспекті на факультативних заняттях з української літератури, зокрема виявлено ефективні методи й прийоми дослідження народознавчої основи творчості великого поета.

Ключові слова: факультативні заняття, народознавство, фольклор, лекція, бесіда, самостійна робота.

Вивчення літератури відкриває нові можливості для формування світогляду громадянина України, який здатен сприймати дійсність під різними кутами зору. Робота над народознавчим елементом творів українських класиків сприяє формуванню у старшокласників умінь глибоко аналізувати сутність нових для них реалій жит-

тя. А це є одним із найважливіших завдань формування особистості – уміння побачити світ із різних позицій, залучення принципово нового досвіду життя з проєкцією на традиційну культуру народу.

Погляди на світ сучасних старшокласників визначаються наявністю множини різноманітних, по-своєму аргументованих, які мають сильні й слабкі сторони, поглядів, серед яких немає ні абсолютно істинних, ні повністю хибних. Часто давня народна творчість, звичаєва культура додають упевненості в сучасних справах, допомагають старшокласнику своїм оптимістичним началом. Найкращим коментарем до сказаного є звернення до народознавчих джерел українських письменників-класиків, зокрема Тараса Шевченка.

Мета нашої статті – з'ясувати особливості роботи над поетичними творами Т. Шевченка у народознавчому аспекті на факультативних заняттях з української літератури, виявити ефективні методи й прийоми дослідження народознавчої основи творчості поета.

Життя Т. Шевченка починалося з народної пісні. У ній – натхнення поета, його велич і невмируща слава. Тісний зв'язок великого Кобзаря з фольклором та народознавством привертав увагу багатьох дослідників. Значний внесок у дослідження цього напрямку зробили Ф. Колеса, М. Грінченко, Д. Ревуцький, О. Правдюк та ін. Вони студіювали соціально-побутові джерела поезики Т. Шевченка, вплив на його творчість дум, кріпацьких, козацьких, чумацьких, побутових та обрядових пісень, танцювального народного мистецтва.

У школі питання народознавчої основи творів Т. Шевченка доцільно розглядати на факультативних заняттях у 9-11 класах. Це дасть змогу як розширити рамки пізнання творчості великого Кобзаря, так і проникнути в глибокі пласти народної творчості та культури.

Через образ кобзаря Т. Шевченка передає глибинну духовність українського народу, а через пісню, танець – символ невмирущого козацтва, багатство національного етносу. На Україні важко знайти композитора, який би не звертався до поезії Т. Шевченка, упорядники стверджують, що музичних творів різноманітних форм і жанрів на слова поета понад дві сотні. Наприклад, Микола Лисенко написав цикл «Музика до "Кобзаря" Шевченка», що містить 87 різних за жанром і формою музичних творів.

На відміну від пісень, виконання дум вимагає особливого музичного таланту, своєрідного стилю імпровізації. Їх носіями були професійні співаки – кобзарі, бандуристи. Дума виконується речитативом під акомпанемент кобзи або бандури, і знайомство учнів з таким твором чи його виконавцем повинно також базуватися на цій основі, бо інакше вони так і не відчують її колориту, характеру звучання та спілкування виконавців думи зі слухачами, тому уривки із творів Т. Шевченка, де присутній образ кобзаря, можна запропонувати учням спробувати виконати речитативом, а ще краще під супровід бандури.

Як один із своєрідних виявів волелюбної вдачі українського народу танець мав особливу популярність у козацькому середовищі. Не випадково кобзарі та бандуристи, які сприяли вияву настрою душі народу, були типовими образами XVIII ст. У поемах «Гайдамаки» та «Сліпий» Т. Шевченко часто звертається до цього виду народного мистецтва – кобзарі співають і танцюють з іншими персонажами творів:

– Добре! Добре! Ну до танців.
До танців кобзарю!..
Всі танцюють..
Сліпий вшкварив – навприсядки
Пішли по базарю [10, с. 219].

Протягом історичного розвитку українського народу танець відіграв важливу функцію «не з бажання похизуватися і продемонструвати свій голос та мистецтво, а з потреби вилити своє почуття» [5, с. 62].

Цей приклад демонструє інтуїтивний шлях Шевченкового генія від фольклорного матеріалу до принципу фольклоризму. «Для виникнення фольклоризму історично необхідно, щоб його носи відірвалися від архаїчної традиції, а потім знову її оцінили б із хронологічної, культурної або соціальної дистанції» [5, с. 39]. Наприклад, балада «Тополя» Т. Шевченка набула популярності в театральних постановках, у музиці, образотворчому мистецтві, хореографії, що стало підтвердженням розвитку фольклоризму [7].

Особливої уваги на факультативних заняттях з української літератури в контексті вивчення творчості Т. Шевченка заслуговує виразний народознавчий струминець балад поета, присвячених традиційній для його поетичних творів темі нещасливої жіночої долі, зокрема перших – «Причинна» (1837), «Тополя» (1839), «Утопленна» (1841), а також періоду «трьох літ» – «Лілея» (1846) і «Русалка» (1846).

З жанром балади на уроці української літератури учні вперше знайомляться в 7 класі, вивчаючи «Тополю» Т. Шевченка, а продовжують роботу в 9 класі, аналізуючи чотири українські народні балади та ще дві Шевченкові – «Причинну» і «Лілею». Проте, як справедливо зауважує А. Ситченко, «аналітико-синтетична робота учнів над художнім текстом на факультативних заняттях істотно відрізняється від класної» [9, с. 212], тому на перший план передусім виходять поглиблений аналіз тексту, дослідницький характер навчання, пізнавальна активність, навчальна самостійність, розвиток творчих здібностей школярів.

Вивчення балад Т. Шевченка у народознавчому аспекті на факультативі, з одного боку, надасть учням можливість краще й ґрунтовніше з'ясувати специфіку жанру, його традиційні ознаки, головні сюжетно-тематичні цикли, а також особливості літературної балади. На початковому етапі від цього залежатиме значною мірою ефективність усієї подальшої роботи у зазначеному руслі, тому варто запропонувати учням підготувати доповіді чи реферати про баладу як жанр, її різновиди, генезу української балади від найранніших зразків цього жанру до балади ХХ століття. З іншого, – зрозуміти, чому на «якісно новий рівень вивів цей жанр Т. Шевченко» [8, с. 113], чому в його романтичних баладах простежується такий тісний зв'язок з народною культурною традицією

сю, явно відчувається потужне духовне начало, «закорінене в національному ментальному ґрунті, в моральній та етноміфопоетичній традиції» [1, с. 7]. На факультативному занятті тут цілком доречним буде застосування методу лекції з елементами бесіди, оскільки вчитель при викладі основного матеріалу може опиратися на знання учнів, здобуті на уроках під час текстуального вивчення трьох балад поета. Зокрема, варто наголосити на тому, що Т. Шевченко, «спираючись на досвід усної народної творчості та своїх попередників, на естетику романтизму, /.../ висвітлював передусім внутрішній, охоплений пристрастями світ трагічних персонажів, що діють в екстремальних ситуаціях. Для фабул його перших балад («Причинна», «Тополя», «Утоплена»), позбавлених стилізації під народну пісню, збагачених розмаїттям ритміко-інтонаційної системи, характерний міфічний наратив, пізніші, зокрема «Русалка» та «Лілея» (період «трьох літ»), вирізняються стислішим сюжетом, відсутністю гіперболізованих почуттів, збереженням мотиву метаморфози; їм властиві посилення ліричної інтерпретації автором подій, тенденція до лаконізму» [8, с. 113].

Бесіда ж може бути спрямована в русло виявлення ключових питань, пов'язаних із часом написання тієї чи іншої балади, темою, фабулою, художніми особливостями творів. Доречним на таких заняттях є використання прийому «щоденник подвійних нотаток». Для того щоб зробити щоденник подвійних нотаток, треба провести вертикальну лінію посередині чистого аркуша паперу. З лівого боку треба записати епізод або якийсь образ із тексту, який уразив найбільше, можливо, нагадав щось із власного досвіду, здивував. Праворуч від лінії треба прокоментувати цей абзац, особливо звертаючи увагу на те, що саме в цій цитаті примусило її записати? На які думки вона наштовхнула? Які запитання викликала? І, насамперед, які містить паралелі й згадки про фольклор та етнографію українського народу. До прикладу, робота може мати такий вигляд:

<p>Балада «Причинна» Ворожіння старої баби.</p> <p>«Поки відьми ще літають, поки півні не співають».</p> <p>«...голі скрізь; з осоки коси, бо дівчата»; «пограємось, погуляймо та пісеньку заспіваймо»; «Взяли її сердешную, та й залоскотали».</p> <p>«Посадили над козаком явір та ялину, а в головах у дівчини червону калину».</p>	<p>Пояснення слова причинна (несповна розуму), до цього призвело ворожіння.</p> <p>Час ночі найнебезпечніший для людини. Існування відьом.</p> <p>Міфічні розповіді про вигляд, забави та поведінку русалок із людьми.</p> <p>Обряд давнього поховання закоханих хлопця й дівчини в одній могилі.</p>
--	---

Однією зі специфічних ознак факультативних занять є систематичне залучення до процесу вивчення художнього твору широкого літературно-критичного й літературознавчого матеріалу, що дозволяє учням краще зрозуміти особливості ідейно-естетичної концепції твору письменника, самобутність його індивідуального стилю і моделювання художнього світу, ідейно-художні шукання, сприяє формуванню наукового мислення школярів. Наприклад, при роботі над текстом балади «Причинна» старшокласникам варто запропонувати попередньо самостійно опрацювати невеликий фрагмент статті І. Дзюби «Кобзар», вміщеної у праці «Тарас Шевченко. Життя і творчість», де мова йде саме про цей твір. Зокрема, учні мають звернути увагу, що саме «Причинна» стала першим збереженим твором поета й була опублікована в Петербурзі вже після виходу «Кобзаря» в альманасі Є. Гребінки «Ластівка». Цінними для усвідомлення школярами справжньої мистецької вартості балади повинні стати міркування науковця про Шевченкове новаторство в просторі українського романтизму й розробці жанру, в межах якого на «наївному, елементарно-романтичному сюжеті молодий поет розгортає цілу гаму почуттів – і персонажів, і автора-оповідача, – почуттів, що народнопоетичними засобами відтворюють локальну психологічну драму» [6, с. 90]. Особливо важливим видається розуміння учнями того, що І. Дзюба у спорідненості балади Т. Шевченка з національною духовно-культурною стихією, репрезентованою передусім світоглядною системою українців, вбачав одну з ключових відмінностей «Причинної» митця від балад його попередників та сучасників, суть якої у «перепадах» тону та невимушених переходах «від скупих сюжетних загальників до фольклорних щедрот в описах ритуального «шаленства» русалок...» [6, с. 91].

Українська міфологія у баладі представлена світом русалок, хоча згадується й відьма («Поки відьми ще літають, / Поки півні не співають» [10, с. 9]). Русалки формують «міфологічний, ворожий героям світ» [2, с. 6], адже безпосередньо стають причиною смерті дівчини («Взяли її сердешную, / Та й залоскотали» [10, с. 10]) й опосередковано – козака («Зареготавсь, розігнався – / Та в дуб головою!» [10, с. 12]). Цілком доречним у цьому зв'язку буде звернення учнів до наукових досліджень, присвячених народній міфології як одному з найдавніших народних знань і світоглядних уявлень. Наприклад, у баладі описи русалок збігаються з народними уявленнями про ці міфічні створіння – «малі діти», «голі скрізь; з осоки коси, бо дівчата», їхні забави відбуваються уночі – «а з неба місяць так і сяє», їхнє життя сповнене веселощів та пустощів – «пограємось, погуляймо та пісеньку заспіваймо», їхня пісня має приспів «Ух! ух! Солом'яний дух, дух! Мене мати породила, нехрещену положила» [10, с. 9]. У праці В. Давидюка «Первісна міфологія українського фольклору» знаходимо точні збіги з усіма Шевченковими деталями: «з більшості інформацій русалка постає або як померла до хрещення дитина /.../, або ж як дівчина-утоплениця» [4, с. 161]; уявлення «про те, що русалка потребує сорочки, /.../ може асоціюватися з утопленицями, які не мали на собі одягу під час купання» [4, с. 162]; як «будь-які міфічні істоти, що мають зв'язок із хтонічним світом, вони переважно ведуть нічний спосіб життя» [4, с. 160]; у «народних описах про русалок найперше впадає в око їхня зовнішня безтурботність» [4, с. 160]; по «всій території України побу-

тує інформація, що русалки танцюють по полю, приспівуючи: «Ух, ух, солом'яний дух, дух». Може, такий танець і був своєрідним засобом викликання духа поля, духа родючості. В ігровому контексті він зберігся і в пісенному фольклорі, проте з доповненням: «Мене мати породила, нехрещену положила» [4, с. 155].

Найрезультативнішими на занятті є звертання до тексту твору та самостійна робота над ним. Зокрема, цільною видається самостійна робота учнів над статтею про русалок, вміщеною у праці видатного українського вченого-фольклориста В. Гнатюка «Нарис української міфології» [3]. Результатом такої діяльності, спрямованої на проведення дослідницької роботи, опрацювання й використання наукових джерел, самостійності у процесі аналізу й синтезу інформації, можуть стати повідомлення (доповіді), підготовлені учнями, та їх колективне обговорення на факультативному занятті.

Аналогічно фольклорна основа прочитується і в описах головних героїв балади – дівчини і козака (молоде тіло, карі очі, біле личко, чорнобривий, довга коса), і в народній символіці (соловейко, зозуленька, треті півні, червона калина, дуб, верба, явір); народознавча – у відповідності українських звичаїв та обрядів (ходити до ворожки, покривати червоною китайкою загиблих у бою козаків, розплітати дівчині косу, зав'язувати хустку, садити на могилах дерева). Усебічний аналіз таких окремих компонентів художнього тексту забезпечить не лише усвідомлення учнями ідейно-художніх особливостей твору, а й сформує уявлення про Т. Шевченка як про істинно національного поета, який в багатьох своїх поетичних творах осмислив історичне буття українського народу в широкому, складному й багатомірному просторі його духовної культури.

Уже багато століть актуальними залишаються слова Г. Лессінга про те, що поява того чи іншого виду мистецтва відбувається лише тоді, коли ця нова творчість збагачує людство якоюсь новою духовною рисою. Поезія Тараса Шевченка, наскрізь пронизана народною творчістю та культурою, виступає як універсальна творчість, що підтверджує невичерпність його геніального духу.

Список використаних джерел

1. Барабаш Ю. «...Людей і Господа любить» (Любов як ментальна й поетична константа творчості Тараса Шевченка) / Юрій Барабаш // Слово і Час. – 2007. – № 3. – С. 3–19.
2. Бондар Л. Універсум «Причинної» / Лариса Бондар. – Слово і Час. – 2005. – № 3. – С. 3–13.
3. Гнатюк В. Нарис української міфології / Володимир Гнатюк. – Львів : Ін-т народознавства НАНУ, 2000. – 263 с.
4. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору / Віктор Давидюк. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. – 310 с.
5. Дей О. Співець народного безсмертя / О. Дей // Дорогою дружби. – К. : Рад. школа, 1987. – С. 13–19.
6. Дзюба І.М. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – 2-ге вид., доопрац. / Іван Михайлович Дзюба. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 718 с.
7. Купленник В. Тарас Шевченко і українське танцювальне мистецтво / В. Купленник // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 3. – С. 42–47.
8. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад. Ю.І. Ковалів]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1. – 608 с.
9. Ситченко А. Методика навчання української літератури в загальноосвітніх закладах : навч. посібник для студентів-філологів / Анатолій Ситченко. – К. : Ленвіт, 2011. – 291 с.
10. Шевченко Т.Г. Кобзар / Тарас Григорович Шевченко. – К : Дніпро, 1976. – 575 с.

Summary

Very often folklore, the customary culture provides assurance in modern items, help senior pupils by its optimistic beginning. The best comment to this fact is the reference to folklore sources by Ukrainian classical writers, especially by Taras Shevchenko's works. In the article the specific features of work over poetical works by T. Shevchenko in folklore aspect on facultative classes in Ukrainian literature are clarified, especially the effective methods and ways of folklore basis of famous poet's works studying are specified.

Tight connection of great Cobzar with folklore and ethnology attracted attention of many researchers. F. Kolesa, M. Hrinchenko, D. Revutskiy, O. Pravd'uk and others made a great contribution into the researching of this direction. They studied social sources of T. Shevchenko's poetics, influence of serf, Cossack, chumak, social and ceremony songs, dancing folk art on his works.

On the facultative lessons on senior classes using of lecture method with elements of conversation is very appropriate, as teacher, while teaching of the material can rely on pupils' knowledge, received in previous classes. The method of keeping a diary of double notes, studying and using of scientific sources will be very interesting for independent works. Reports, prepared by pupils and their collective discussing on the faculty class can become necessary in the process of analysis and synthesis of information.

Key words: faculty class, ethnology, folklore, lecture, conversation, independent work.